ธาตุ-ขันธ์-อายตนะ สัมพันธ์

ของ

พระนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาจารย์

วัดหินหมากเป้ง

อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย

ธาตุ-ขันธ์-อายตนะ สัมพันธ์

ของ

พระนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาจารย์

(หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี)

วัดหินหมากเป้ง

อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย

คุณอุดม เสาวพฤกษ์

ผู้จัดพิมพ์เผยแพร่

๒๑ มกราคม พ.ศ.๒๕๑๙

ธาตุ-ขันธ์-อายตนะ สัมพันธ์

ธรรมบรรยายที่จะแสดงต่อไปนี้ เป็นธรรมที่มีอยู่ในตัวของพวกเราท่านทั้งหลายแล้วทุกคน แต่โดยมากพวกเราไม่ค่อยจะสนใจ โดยเข้าใจว่า ธรรมคือตำรา ที่ท่านจารึกเป็นตัวอักษรไว้ในหนังสือหรือคัมภีร์ต่าง ๆ หากไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนในนั้นแล้วจะไม่รู้ ไม่เห็น ไม่ได้ ไม่เข้าถึงธรรม ดังนี้เป็นต้น หรือบางท่านก็จะเข้าใจไปเสียว่าธรรมนั้นเราศึกษาเล่าเรียนไว้ให้มาก ๆ แล้ว ได้โอกาสจึงปฏิบัติเอา เหมือนกับเราหาทรัพย์ไว้ให้มาก ๆ แล้วจึงนั่งกินนอนกิน ดังนี้ก็มี หรือมิฉะนั้นเราเห็นไปว่า ธรรมเป็นเรื่องของพระที่อยู่ในวัด มิใช่เรื่องของฆราวาส หรือธรรมเป็นของสูงเหลือวิสัยที่จะปฏิบัติได้ หรือเห็นว่าเป็นของล้าสมัยไปเสียแล้ว ฯลฯ ขอโทษท่านผู้อ่านทั้งหลาย ความเข้าใจทั้งหมดดังที่ว่ามานั้น ยังไม่ตรงกับความจริงและถูกต้องตามประสงค์ของพระพุทธองค์อย่างแท้จริง แต่มันไปถูกตามพระประสงค์ของพระเจ้าของเรา (คือ กิเลส) ข้อเท็จจริงถ้าท่านสนใจสักหน่อย ขอกรุณาได้ติดตามธรรมบรรยายที่ข้าพเจ้าจะแสดงต่อไปนี้ อาจพบธรรมว่ามีอยู่พร้อมในตัวของเรานี้แล้ว ไม่ต้องหาธรรมที่อื่น และเห็น หรือได้ หรือเข้าถึงที่อื่นเลย ลงมือพิจารณาหรือคิดค้นได้แล้ว มิใช่เรื่องของใครทั้งหมด แต่มันเป็นเรื่องของแต่ละบุคคลจะต้องพิจารณาให้รู้ให้เข้าใจ เห็นด้วยปัญญาอันชอบของตนเองเท่านั้น เป็นของไม่สูง ไม่ต่ำ ไม่นอก ไม่ใน ไม่ลึก ไม่ตื้น ไม่หยาบ ไม่ละเอียด พอดี ๆ แก่นิสัยวาสนาของตน ๆ ซึ่งบุญกรรมตบแต่งมาให้ไว้เป็นสมบัติของแต่ละบุคคล เพื่อให้มาใช้ มาดู มารู้ มาเห็น อันจะเป็นประโยชน์แก่ตัวของตัวเอง เมื่อพากันเข้าใจอย่างนี้แล้ว ขอเชิญตรวจดูบรรยายธรรมต่อไปได้เลย

ธาตุ ๔

ธาตุ ๔ เป็นวัตถุเป็นที่ตั้งมูลฐานของสิ่งทั้งปวง แม้แต่ธรรมทั้งหลายที่เป็นนิยยานิกธรรม อันจะดำเนินให้ถึงวิมุตติ ก็จะหนีจากธาตุสี่นี้ไปไม่ได้ แต่ธาตุ ๔ เป็นวัตถุธาตุล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับธรรมนามใด ๆ เลย ท่านจำแนกออกเป็นกอง ๆ ตามลักษณะของธาตุนั้น ๆ เช่น สิ่งที่มีอยู่ในกายนี้มีลักษณะข้นแข็ง ท่านเรียกว่า ธาตุดิน มี ๑๘ อย่าง คือ ผม ๑ ขน ๑ เล็บ ๑ ฟัน ๑ เนื้อ ๑ เอ็น ๑ กระดูก ๑ เยื่อในกระดูก ๑ ม้าม ๑ เนื้อหัวใจ ๑ ตับ ๑ พังพืด ๑ ไต ๑ ปอด ๑ ไส้ใหญ่ ๑ ไส้น้อย ๑ อาหารใหม่ ๑ อาหาร

เก่า ๑ (ถ้าจะเติมกะโหลกศีรษะและมันสมองศีรษะเข้าด้วยกันก็เป็น ๒๐ พอดี แต่ที่ท่านไม่เติมเพราะไปตรงกับกระดูกและเยื่อในกระดูก จึงยังคงเหลือ ๑๘)

ธาตุน้ำ

สิ่งใดที่มีลักษณะเหลว ๆ ท่านเรียกว่า ธาตุน้ำ มี ๑๒ คือ น้ำดี ๑ น้ำเสลด ๑ น้ำเหลือง ๑ น้ำเลือด ๑ น้ำเหงื่อ ๑ น้ำมันข้น ๑ น้ำตา ๑ น้ำมันเหลว ๑ น้ำลาย ๑ น้ำมูก ๑ น้ำมันไขข้อ ๑ น้ำมูตร ๑

ธาตุไฟ

สิ่งใดที่มีลักษณะอบอุ่น ท่านเรียกว่า ธาตุไฟ มี ๔ คือ ไฟทำให้กายอบอุ่น ๑ ไฟทำกายให้ทรุดโทรม ๑ ไฟช่วยเผาอาหารให้ย่อย ๑ ไฟทำความกระวนกระวายให้แก่ร่างกาย ๑

ธาตุลม

สิ่งใดที่มีลักษณะพัดไปพัดมาอยู่ในร่างกายนี้ สิ่งนั้นท่านเรียกว่า ธาตุลม มี ๖ คือ ลมพัดขึ้นเบื้องบนทำให้มึนง่วงเหงาหาวนอน ๑ ลมพัดเบื้องล่างทำให้ระบายผายลม ๑ ลมในท้องทำให้ปวดเจ็บท้อง ท้องขึ้นท้องเฟ้อ ๑ ลมในลำไส้ทำให้โครกครากคลื่นเหียนอาเจียน ๑ ลมพัดไปตามตัวทำให้กายเบา และกายละมุนละไม ขับไล่เลือด และโอชาของอาหารที่บริโภคเข้าไปให้กระจายซึบซาบไปทั่วสรรพางค์กาย ๑ ลมระบายหายใจเข้าออกเพื่อยังชีวิตของสัตว์ให้เป็นอยู่ ๑ หรือจะรวมเอาอากาศธาตุคือช่องว่างที่มีอยู่ในตัวของเรา เช่น ช่องปาก ช่องจมูก เป็นต้น เข้าด้วยกันก็ได้ แต่อากาศธาตุก็เป็นลมชนิดหนึ่งอยู่แล้ว จึงสงเคราะห์เข้าในธาตุลมด้วย วิญญาณธาตุก็อยู่ในนามธรรมอยู่แล้ว ในที่นี้ประสงค์จะแสดงวัตถุธาตุล้วน ๆ จึงไม่เกี่ยวกับวิญญาณธาตุ มนุษย์ทั้งหลายที่เรา ๆ ท่าน ๆ ได้เห็นกันอยู่นี้ ถ้าจะพูดตามเป็นจริงแล้วมันก็เป็นแต่สักว่าก้อนธาตุมารวมกันเข้าเป็นก้อนหนึ่ง ๆ เท่านั้น

มนุษย์เราพากันสมมติ เรียกเอาตามความชอบใจของตนว่า นั่นเป็นคน นั่นเป็นสัตว์ เป็นนั่นเป็นนี่ต่าง ๆ นานาไป แต่ก้อนธาตุนั้นมันก็หาได้รู้สึกอะไรตามสมมติของคนไม่ มันมีสภาพเป็นอยู่อย่างไร ก็เป็นอยู่อย่างนั้นตามเดิม สมมติว่าหญิง ว่าชาย ว่าหนุ่ม ว่าแก่ ว่าสวย ไม่สวย ก้อนธาตุอันนั้นก็ไม่มีความรู้สึกอะไรเลย หน้าที่ของมันเมื่อมาประชุมกันเข้าเป็นก้อนแล้ว อยู่ได้ชั่วขณะหนึ่ง แล้วมันก็แปรไปตามสภาพของมัน ผลที่สุดมันก็แตกสลาย แยกกันไปอยู่ตามสภาพเดิมของมันเท่านั้นเอง ใจของคนเราต่างหากเมื่อเกิดไม่เข้าใจตามเป็นจริงแล้ว ก็ไปสมมติว่าเป็นคน เป็นหญิง เป็นชาย สวย ไม่สวย สวยก็ชอบใจรักใคร่ อยากได้มาเป็นของตน ไม่สวยก็เกลียดเหยียดหยาม ดูถูก ไม่ชอบใจ ไม่อยากได้อยากเห็น ใจไปสมมติเอาเอง แล้วก็ไปติดสมมติของตัวเอง เพิ่มพูนกิเลสซึ่งมันหมักหมมอยู่แล้วให้หนาแน่นขึ้นอีก กิเลสอันเกิดจากความหลงเข้าใจผิดนี้ ถ้ามีอยู่ในจิตสันดานของบุคคลใดแล้ว ย่อมทำให้บุคคลนั้นตลอดโลกวุ่นวายเดือดร้อนมากและน้อยตามกำลังของมัน แล้วแต่มันจะบันดาลให้เป็นไป

ความจริง ธาตุ ๔ นับเป็นธาตุล้วน ๆ มิได้ไปก่อกรรมทำเข็ญให้ใครเกิดกิเลสหลงรัก หลงชอบเลย ถึงก้อนธาตุจะขาว จะดำ สวย ไม่สวย มันก็มีอยู่ทั่วโลก แล้วก็มีมาแต่ตั้งโลกโน่น ทำไมคนเราพึ่งเกิดมาชั่วระยะไม่กี่สิบปี จึงมาหลงตื่นหนักหนา จนทำให้สังคมวุ่นวายไม่ทราบว่าอะไรเป็นอะไร มืดมนยิ่งกว่ากลางคืน ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายผู้ทรงมีพระประสงค์ความสันติสุขแก่โลก จึงทรงจำแนกสมมติที่เขาเหล่านั้นพากันหลงติดอยู่เหมือนลิงติดตัง ออกจากสมมติให้เห็นว่าสักแต่เป็นธาตุ ๔ ดังจำแนกมาแล้วข้างต้น หรือจะเรียกว่าพระองค์ทรงบัญญัติให้เห็น เป็นไปตามสภาพเดิม เพื่อให้เขาเหล่านั้นที่หลงติดอยู่แล้วให้ค่อย ๆ จากออกจากสมมติ แล้วจะเห็นสภาพของจริง บัญญัตินี้ไม่เป็นตนเป็นตัว เป็นสภาพธรรมอันหนึ่ง แล้วบัญญัติเรียกชื่อเป็นเครื่องหมายใช้ชั่วคราวเท่านั้น ถ้าผู้มาพิจารณาเห็นกายก้อนนี้เป็นสักแต่ว่าธาตุ ๔ แล้ว จะไม่หลงเข้าไปยึดเอาก้อนธาตุมาเป็นอัตตาเลย อันเป็นเหตุให้เกิดกิเลสหยาบช้า ฆ่าฟันกันล้มตายอยู่อย่างทุกวันนี้ ก็เนื่องมาจากความหลงเข้าไปยึดก้อนธาตุว่าเป็นอัตตาอย่างเดียว

ทดลองเพ่งธาตุ เพื่อแก้สมมติ

ผู้ใคร่ในธรรมข้อนี้ จะทดลองพิจารณาให้เห็นประจักษ์ด้วยตัวเองอย่างนี้ก็ได้ คือพึงทำใจให้สงบเฉย ๆ อยู่ อย่าได้นึกคิดอะไร และสมมติว่าอะไรทั้งหมด แม้แต่ตัวของเราเองก็อย่านึกว่านี่คือเราหรือคน และเพ่งเข้ามาดูตัวของเรา พร้อมกันนั้นก็ให้มีสติทำความรู้สึกอยู่ทุกขณะว่าเวลานี้เราเพ่งวัตถุสิ่งหนึ่ง แต่ไม่มีชื่ออะไร เมื่อเราทำอย่างนี้ได้แล้ว จะเพ่งดูสิ่งอื่นคนอื่น หรือถ้าจะให้ดีแล้วเพ่งเข้าไปในสังคมหมู่มาก ในขณะนั้นอาจทำให้เกิดความรู้สึกอะไรขึ้นในใจแปลก ๆ และเป็นสิ่งที่น่าขบขันมาก เรื่องทั้งหมดนั้นหากจะไม่หายหมดสิ้นไปทีเดียว ก็จะเบาบาง และรู้สึกโล่งใจของท่านขึ้นมาบ้างอย่างน่าประหลาดทีเดียว หากท่านทดลองดูแล้วไม่ได้ผลตามที่แสดงมาแล้วนี้ ก็แสดงว่าท่านยังทำใจให้สงบไม่ได้มาตรฐานของความสงบ ยังไม่พอที่จะให้ธรรมเกิดขึ้นได้

ฉะนั้น จึงขอให้ท่านพยายามทำใหม่ จนกว่าจะเกิดผลดังที่ได้แสดงมาแล้ว ท่านจะเกิดความเชื่อมั่นในคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า เป็นคำสอนที่นำผู้ปฏิบัติให้ถึงความสันติได้แท้จริง อนึ่ง คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นคำสอนเพื่อสันติ ผู้ที่ยังทำใจของตนให้สงบไม่ได้แล้ว จะนำเอาคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นสันติมาพิจารณาก็คงไม่เกิดผล หรือจะนำเอามาตั้งไว้ในใจของตนก็คงไม่ติด ฉะนั้น จึงขอเตือนไว้ ณ โอกาสนี้เสียเลยว่า ผู้ที่จะเข้าถึงธรรม เห็นธรรม รู้ธรรม พิจารณาธรรม ในธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งที่แสดงมาแล้วและกำลังแสดงอยู่ หรือที่จะแสดงต่อไปก็ดี ขอได้ตั้งใจทำความสงบเพ่งอยู่เฉพาะในธรรมนั้น ๆ แต่อย่างเดียว แล้วจึงเพ่งพิจารณาเถิด จึงจะเกิดความรู้ความเข้าใจในธรรมนั้น ๆ อย่างถูกต้อง เรื่องธาตุ ๔ เป็นสภาวธรรม ที่เป็นจริงอยู่ตามธรรมชาติแล้ว แต่คนเรายังทำจิตของตนไม่ให้เข้าถึงสภาพเดิม (คือความสงบ) จึงไม่เห็นสภาพเดิมของธาตุ

ธาตุ ๔ เมื่อผู้มาพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงแล้ว จะเห็นว่าธาตุสักแต่ว่าเป็นธาตุ มันมีสภาพเป็นอยู่อย่างไร มันก็เป็นอยู่อย่างนั้นตามสภาพของมัน ธาตุมิได้ก่อกวนให้ใครเกิดกิเลส ความรักและความชัง หรือโลภ โกรธ หลง อะไรเลย ใจของคนเราก็เป็นธาตุเหมือนกัน เรียกว่า มโนธาตุ หากผู้พิจารณาให้เห็นสิ่งทั้งปวงเป็นสักแต่ว่า ธาตุ คือเห็นธาตุภายใน (คือก้อนธาตุนี้) และธาตุภายนอก (คือ นอกจากกายของเรา) และมโนธาตุ (คือ ใจ) ตามเป็นจริงแล้ว ความสงบสุขก็จะเกิดมีแก่เหล่าประชาสัตว์ทั่วหน้ากัน สมตามพุทธประสงค์ที่พระพุทธองค์ตั้งปณิธานไว้ทุกประการ

ขันธ์ ๕

เมื่อได้อธิบายธาตุ ๔ มาพอสมควรแล้ว ต่อจากนี้ไปจะได้อธิบายขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นของเกี่ยวเนื่องกันมา ธาตุ ๔ เป็นวัตถุธาตุล้วน ๆ มิได้เกี่ยวเนื่องด้วยใจ คนเราถ้ามีธาตุ ๔ ล้วน ๆ ไม่มีใจแล้ว ก็ไร้ค่าหาประโยชน์มิได้ หรือจะพูดให้สั้น ๆ ที่เรียกกันว่า คนตายนั่นเอง

ขันธ์ คือกองแห่งธรรมในตัวของคนเรานี้ ท่านจัดเป็นกองแห่งธรรมไว้ ๕ กอง กองรูปได้แก่ธาตุ ๔ ดังอธิบายมาแล้ว เรียกว่ารูปขันธ์ อีก ๔ กองเรียกว่า นามขันธ์ คือ เวทนาขันธ์ ๑ สัญญาขันธ์ ๑ สังขารขันธ์ ๑ วิญญาณขันธ์ ๑ อายตนะภายใน ๖ มี ตา เป็นต้น มาประสบกับอายตนะภายนอก ๖ มี รูป เป็นต้น แล้วเกิดความรู้สึกเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง หรือโสมนัส อุเบกขา เรียกว่าเวทนาขันธ์ อายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ มาประสบกันเข้าแล้ว เกิดความรู้สึกขึ้นมาดังอธิบายมาแล้วข้างต้น แล้วจำได้หมายรู้ในอารมณ์นั้น ๆ แม้จะนานแสนนาน ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เรียกว่า สัญญาขันธ์ ก้อนธาตุทั้งหมดเรียกว่า สังขาร หรือจิตชนิดหนึ่ง ซึ่งเกิดจากอายตนะทั้งสองนั้นประสบกันก็ดี หรือเกิดลอย ๆ ขึ้นมาแล้ว คิดนึกฟุ้งซ่านปรุงแต่งไปต่าง ๆ นานา จนหาที่จบลงมิได้ เรียกว่าสังขารขันธ์ (หมายเอาสังขารจิตโดยเฉพาะ) แต่ถ้าเป็นการตรึกตรองในเรื่องนั้น ๆ จนเห็นถ่องแท้ชัดเจนหมดกังขา ด้วยปัญญาอันชอบแล้ว เรียกว่า ธรรมวิจยะ มิได้เรียกว่าสังขารขันธ์

วิญญาณมีมากอย่าง วิญญาณในปฏิจจสมุปบาท เป็นวิญญาณที่นำเอาขันธ์ ๕ มาปฏิสนธิ คือ วิญญาณตัวนั้นต้องมีขันธ์ทั้ง ๕ พร้อมมูลมาในตัวจึงจะมาอุบัติในขันธ์ ๕ ได้ ถ้ามี ๔ ก็ไปอุบัติในภูมิขันธ์ ๔ คือ มีแต่นาม ไม่มีรูป ความจริงจิตท่านก็เรียกว่ารูปจิตเหมือนกัน แต่เป็นรูปละเอียดพ้นจากรูปขันธ์ที่อธิบายมาแล้วข้างต้น ถ้ามีหนึ่ง คือ มีแต่เฉพาะวิญญาณตัวเดียว ก็ไปอุบัติในเอกโอปปาติกะที่เรียกว่า พรหมลูกฟัก คือมีแต่รูปจิตอย่างเดียวนั่นเอง

วิญญาณทำหน้าที่ในอายตนะ ได้แก่ความรู้สึกในขั้นแรกของอายตนะทั้งสองมาประสบกัน แต่ไม่ถึงกับจำอารมณ์หรือเสวยอารมณ์นั้น ๆ การจำอารมณ์เป็นหน้าที่ของสัญญา การเสวยอารมณ์เป็นหน้าที่ของเวทนา วิญญาณชนิดนี้จะเรียกว่า วิญญาณธาตุก็ได้

ส่วนวิญญาณในขันธ์ ๕ เป็นวิญญาณนามบัญญัติล้วน ๆ ยังไม่ได้ทำหน้าที่ใด ๆ เหมือนกับขันธ์อื่น ๆ ขันธ์ ๕ ก็เหมือนกับธาตุ ๔ คือไม่ใช่ตัวกิเลส แต่ท่านจัดเป็น

ประเภทแห่งรูปนามธรรมเป็นกอง ๆ ไว้ ก็เพื่อให้รู้ว่านั่นรูป นั่นนาม เท่านั้น กิเลสเกิดขึ้นเพราะผู้มาหลงสมมติ แล้วเข้าไปยึดเอาขันธ์ว่าเป็นของตน หรือตนเป็นขันธ์บ้างต่างหาก เมื่อพูดให้เข้าใจง่าย ๆ แล้ว ความที่เข้าใจผิด หลงเข้าไปยึดขันธ์ ๕ ว่าเป็นตน หรือตนเป็นขันธ์ ๕ หรือเห็นว่าขันธ์ ๕ มีในตน หรือตนมีในขันธ์ ๕ (ว่าตนเป็นขันธ์ ว่าขันธ์เป็นตน) ความเห็นอย่างนั้นจึงทำให้เข้าไปยึดถือ จนเกิดกิเลสขึ้นเป็นทุกข์ ในเมื่อขันธ์เหล่านั้นเป็นไปตามปรารถนาแล้วก็ชอบใจ เพลิดเพลินหลงระเริงลืมตัวมัวเมาประมาท จนเป็นเหตุให้ประกอบบาปกรรมความชั่วด้วยประการต่าง ๆ หากขันธ์เหล่านั้นไม่เป็นไปตามปรารถนาก็ไม่ชอบใจ เป็นทุกข์โทมนัสด้วยประการต่าง ๆ ไม่เห็นสภาพตามความเป็นจริง ซึ่งมันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันอยู่อย่างนั้น ธรรมที่พระอัสสชิ แสดงแก่พระสารีบุตร เมื่อท่านยังเป็นนักบวชนอกพุทธศาสนา เมื่อพบกันครั้งแรกว่า ธรรมของพระสมณโคดมทรงแสดงว่า “ธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุ เหตุดับธรรมทั้งหลายก็ดับ” ดังนี้ รูปขันธ์เกิดจาก อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นแจ้งชัดด้วยตนเองแล้วว่า ธรรมเหล่านี้เป็นต้นเหตุแห่งรูป วิชชาเกิดขึ้นอย่างนั้นแล้ว อวิชชาก็ดับไป ธรรมทั้งหลายมีรูปเป็นต้น ที่มีอยู่แล้วก็กลายเป็นวิบากไป ที่จะเกิดใหม่อีกก็ไม่มี กิเลสและทุกข์ทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นเพราะความหลงในขันธ์ แล้วเข้าไปยึดขันธ์เป็นอัตตา ดังแสดงมาแล้วฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา	ขันธ์ ๕ เป็นภาระจริง ๆ
ภารหาโร จ ปุคฺคโล	แต่บุคคลก็ยังยึดถือภาระไว้
ภาราทานํ ทุกฺขํ โลเก	การเข้าไปยึดถือภาระไว้เป็นทุกข์ในโลก
ภารนิกฺเขปนํ สุขํ	การปล่อยวางภาระเสีย เป็นความสุข
นิกฺขิปิตฺวา ครุํ ภารํ	บุคคลปล่อยวางภาระเสียได้แล้ว
อญฺญํ ภารํ อนาทิย	ไม่เข้าไปยึดเอาสิ่งอื่นเป็นภาระอีก
สมูลํ ตณฺหํ อพฺพุยฺห	เป็นผู้รื้อถอนตัณหากับทั้งมูลรากได้แล้ว
นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโตติ	เป็นผู้หมดความอยาก แล้วปรินิพพานดังนี้

ในพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นชัดอยู่แล้วว่า ขันธ์ ๕ เป็นตัวทุกข์อยู่แล้วโดยธรรมชาติ เมื่อผู้ใดเข้าใจผิดคิดว่าเป็นความสุข แล้วหลงเข้าไปยึดไว้ ผู้นั้นจะได้รับความทุกข์เดือดร้อนอย่างยิ่ง เปรียบเหมือนผู้เห็นเปลวร้อนของก้อนเหล็กแดงว่าเป็นของสวยงาม หลงชอบใจ เข้าไปกอดเอาไว้ด้วยความรัก ความร้อนของก้อนเหล็กแดงนั้นจะมิได้ผันผ่อนความร้อน แล้วยอมรับด้วยความปรานีเลย ความร้อนของมันมีอยู่

อย่างไร มันก็แผดเผาเอาผู้นั้นให้ไหม้เป็นเถ้าผงตามเคย ฉะนั้น สมกับพระพุทธพจน์ที่ว่า “สงฺขารา ปรมา ทุกฺขา – สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างยิ่ง” หากจะมีคำถามว่า เป็นทุกข์เพราะอะไร ก็ต้องตอบว่า เป็นทุกข์เพราะความหิว ความไม่รู้จักพอ ความหิวความไม่รู้จักพอไม่ว่าจะเป็นส่วนร่างกายหรือจิตใจก็เป็นทุกข์ทั้งนั้น เมื่อความอิ่มพอของจิตใจเกิดขึ้นมาแล้ว ความสงบสุขของใจก็จะเกิดขึ้นมาทันที แล้วจะมองเห็นความเกิดดับของขันธ์ตามความเป็นจริง

อุปมาขันธ์ ๕

ดังท่านอุปมาไว้ว่า **รูปขันธ์** เปรียบเสมือนฟองน้ำอันเกิดจากคลื่นหรือระลอกเป็นฟองขึ้นมาชั่วครู่หนึ่งประเดี๋ยว แล้วก็แตกดับไปเป็นน้ำตามเดิม รูปกายนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน แปรสภาพเป็นรูปมนุษย์ชายหรือหญิง หรือเป็นสัตว์ต่าง ๆ นานา มาจากธาตุ ๔ อยู่ได้ชั่วขณะหนึ่ง ซึ่งเราเข้าใจว่านาน แต่สัตว์บางจำพวกที่มีอายุนานกว่า เขาจะเห็นว่าชั่วครู่เดียว แล้วก็แตกดับสลายตัวไปเป็นธาตุสี่ตามเดิม

เวทนา เปรียบเหมือนคลื่นกระทบฝั่ง ลูกคลื่นเปรียบเหมือนกับตัวคน กลิ้งมากระทบฝั่งดังซู่ซ่าแล้วสลายตัวไปเป็นน้ำตามเดิม เวทนาก็เกิดจากสัมผัส แล้วมีความรู้สึกเสมือนเสียงคลื่น เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง หรือเฉย ๆ แล้วก็หายไป เดี๋ยวก็สัมผัสอื่นมากระทบอีก ดังนี้อยู่ตลอดกาล

สัญญา เปรียบเหมือนพยับแดด ธรรมดาพยับแดดอันเกิดจากประกายของความร้อนเมื่อบุคคลมองอยู่ในที่ไกล จะเห็นเป็นตัวระยิบระยับเป็นกลุ่มเป็นหมู่ ๆ เมื่อเข้าไปใกล้แล้วสิ่งที่เห็นอยู่นั้นก็จะหายไป ฉันใด สัญญาความจำที่เกิดจากสัมผัส ในอายตนะทั้ง ๖ ก็ผลุบ ๆ โผล่ ๆ เกิดทางตาบ้าง ทางหูบ้าง โน่นบ้าง นี่บ้าง อยู่ตลอดกาลไม่เป็นตัวของตัวเองเลย ก็ฉันนั้น

สังขาร เปรียบเหมือนต้นกล้วย ธรรมชาติของต้นกล้วยย่อมไม่มีแก่นเป็นธรรมดา สังขารรูปกายของคนเรานี้ก็หาสาระมิได้ เริ่มเกิดขึ้นมาแล้วก็มีสภาวะแปรสภาพไปพร้อม ๆ กันเลย จะอยู่ได้นานแสนนาน สภาพความแปรปรวนของสังขารก็จะเปลี่ยนแปลงไปตามทุกขณะอยู่อย่างนั้น ก็มีความแตกกันเป็นที่สุด แม้แต่สังขารจิตนึกคิดปรุงแต่ง เอาจริงกันประเดี๋ยวก็หายวูบไปฉะนั้นเหมือนกัน

วิญญาณ เปรียบเหมือนมายา ธรรมดาเรื่องราวของมายาแล้วมีแต่หลอกลวงให้ผู้อื่นเข้าใจผิดติดตามไม่ทันในเรื่องของตัวเท่านั้น วิญญาณก็มีลักษณะหลอกลวงให้

ผู้อื่นตามไม่ทัน พอตาเห็นรูปก็เกิดความรู้สึก ยังไม่ทันอะไรเดี๋ยวเดียวก็ไปเกิดความรู้สึกทางอื่นต่อ ๆ ไปอีก มีแต่ความหลอกลวงให้คนอื่นตามไม่ทัน ฉันนั้นเหมือนกัน

ผู้มาพิจารณาเห็นขันธ์ มีอุปมาดังแสดงมานี้ ชัดแจ้งด้วยปัญญาอันชอบด้วยตนเองแล้ว จะไม่หลงเข้าไปยึดเอาขันธ์มาเป็นอัตตาหรืออนัตตา แต่จะหยิบเอาขันธ์มาเป็นเป้าหมายแห่งญาณทัสสนะของปัญญาวิปัสสนา การใช้ปัญญาแยบคาย ไม่เข้าไปยึดเอาของที่มีอยู่และเนื่องด้วยอัตตา จัดเป็นปัญญาในอริยมรรค เพราะของที่ไม่มีและไม่เนื่องด้วยอัตตา สามัญชนใคร ๆ ก็ละได้ หรือจะเรียกผู้ไปยึดเอาของไม่มี เป็นผู้ไร้ปัญญาในวิปัสสนาก็ได้

คำสอนของพระพุทธองค์ เป็นคำสอนที่มีหลักยุทธวิธี เมื่อผจญกับกิเลสข้าศึกคือความชั่ว ซึ่งมันยังหมักหมมอยู่ในตัวของแต่ละบุคคลมานานแสนนานแล้ว ฉะนั้นขันธ์ ๕ คือ ตัวของคนเราแต่ละคนจึงเท่ากับสนามยุทธ แต่ยุทธวิธีของพระองค์ การแพ้คือการเข้าไปยึดถือ การชนะคือการปล่อยวางให้มันเป็นไปตามสภาพเดิมของมัน ไม่เหมือนการแพ้การชนะของกองทัพผู้ยังมีกิเลสอยู่ ความจริง การชนะของทุก ๆ อย่างไม่ว่าชนะภายนอกและชนะภายในโลกนี้ หรือโลกไหน ๆ ก็ตาม ถ้าว่าการชนะที่บริสุทธิ์อย่างแท้จริงแล้ว ก็คือคู่ต่อสู้ทั้งสองฝ่ายต้องมีอิสระเต็มที่ หากยังมีการคิดที่จะต่อสู้อีก หรือเข้าไปยึดอำนาจควบคุมยึดถือกันอยู่แล้ว ชนะนั้นไม่ชื่อว่าเป็นการชนะที่บริสุทธิ์และเป็นธรรมเลย วันหนึ่งข้างหน้าจะต้องมีการแพ้อีกแน่ หรืออย่างน้อยก็ก่อเวรก่อกรรมกันและกัน

พระพุทธองค์ทรงเห็นทุกข์ คือตัวข้าศึก มีชาติเป็นต้น ก็เห็นอยู่ในขันธ์นี้เองแล้วทรงใช้ยุทธวิธีด้วยปัญญาอันชอบ จนเอาชนะข้าศึกได้ก็ในขันธ์นี้เอง แต่แล้วข้าศึกก็มิได้ล้มตายฉิบหายไปไหน ข้าศึกคือขันธ์ก็ยังเป็นขันธ์ปกติอยู่เช่นเดิม ปัญญาวุธที่พระองค์นำมาใช้เป็นของกายสิทธิ์ ประหารข้าศึกจนพ่ายแพ้ไปได้ แต่หาได้ทำให้ข้าศึกเจ็บปวด แม้แต่แผลเท่าเมล็ดงาก็หาได้ปรากฏไม่ เรื่องนี้มีอุทาหรณ์รับสมอ้างว่า

“ปญฺจามาเรชิเน นาโถ ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ

แปลว่า พระนาถชนะมารห้าแล้ว จึงตรัสรู้สัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม”

หากจะมีปัญหาถามว่า ข้าศึกที่แพ้พระองค์แล้วไปตั้งทัพอยู่ไหน ตอบว่า เมื่อแพ้แก่พระองค์แล้วก็ต้องสวามิภักดิ์รับใช้พระองค์ต่อไป ผู้ที่เอาชนะมันไม่ได้เท่านั้น จึงยอมเป็นทาสของมันโดยความสมัครใจต่อไป ฉะนั้น ขันธ์ที่ยังไม่มีใครเอาชนะได้จึงยังมีอิสระครอบโลกทั้งสามอยู่

อายตนะ ๖

อายตนะ ๖ ได้แก่ตาที่เห็นวัตถุรูป ๑ หูที่ฟังเสียงมากระทบ ๑ จมูกที่สูดกลิ่นสารพัดทั้งปวง ๑ ลิ้นที่รับรสทุกอย่างที่มาปรากฏสัมผัส ๑ กายที่ถูกต้องสัมผัสเย็นร้อนอ่อนแข็ง อันจะรู้ได้ทางกาย ๑ ใจความรู้สึกนึกคิดในอารมณ์นั้น ๆ ๑ อายตนะทั้งหกนี้ย่อมทำหน้าที่แต่ละแผนก ๆ ไม่ปะปนกัน เช่น ตารับทำหน้าที่แต่เฉพาะไว้ดูรูปเท่านั้น ตกลงว่าบรรดารูปทั้งหลายแล้ว จะเป็นรูปชนิดใดอย่างไร หยาบ ละเอียด แม้แต่รูปอสุภอันแสนจะน่าเกลียด ก็มอบให้เป็นผู้ดู จะให้หูไปดูแทนตาไม่ได้เด็ดขาด ท่านจึงเรียกว่า เป็นใหญ่ในหน้าที่นั้น ๆ ฉะนั้น เมื่อพูดถึงอายตนะภายใน ๖ แล้ว จึงจำต้องพูดคู่ของอายตนะภายในไปพร้อม ๆ กัน จึงจะเห็นประโยชน์แลความสำคัญของอายตนะ อายตนะ ๖ ที่ว่ามานั้นเป็นของอยู่ในตัวของเรา ท่านจึงเรียกว่าอายตนะภายใน สิ่งที่เป็นคู่กับอายตนะภายใน เช่น รูป เป็นคู่กับ ตา เป็นต้น ท่านเรียกว่าอายตนะภายนอก อายตนะภายนอกก็มี ๖ เหมือนกัน อายตนะไม่มีคู่ เช่น มีแต่ตาอย่างเดียว ไม่มีรูปให้เห็นก็ไม่มีประโยชน์อะไรเลย หรือมีแต่รูปอย่างเดียว ไม่มีตาดูก็จะมีประโยชน์อันใด แต่เมื่อเห็นรูปแล้วย่อมมีทั้งคุณและโทษ เหมือนกับผู้รับผิดชอบในการงานในหน้าที่นั้น ๆ จะต้องรับผิดชอบทั้งดีและไม่ดี อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมากระทบเข้า นี่แหละที่ทำให้เกิดทั้งคุณและโทษก็อยู่ที่ตรงนี้ อารมณ์ที่เกิดจากอายตนะทั้งสองนี้จึงเหมือนกับมิตรและศัตรูไปพร้อม ๆ กัน “แต่มิตรไม่เป็นไร เรายอมรับทุกเมื่อ” “ศัตรูนี่ซิ เราเกลียดนัก จึงตั้งป้อมต่อสู้มัน”

อนึ่ง อายตนะ แปลว่า บ่อเกิดหรือสื่อสัมพันธ์ บ่อเกิดหรือสื่อสัมพันธ์อะไร? อธิบายว่า สื่อสัมพันธ์ของอายตนะทั้งสองแล้วเกิดอารมณ์ขึ้น บ่อน้ำ ก็คือสายของน้ำที่ออกมาจากใต้ดิน แล้วไหลเนื่องติดต่อกันกับน้ำที่อยู่ข้างนอกไม่ขาดสายนั่นเอง อายตนะมีตาเป็นต้น เมื่อสัมผัสกับรูปแล้วก็ติดต่อสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องถึงประสาทเข้ามาหาใจ แล้วใจก็รับเอามาเป็นอารมณ์ ถ้าดีก็ชอบใจ สนุกเพลิดเพลินหรรษา ถ้าไม่ดีก็ไม่ชอบใจ คับแค้นเป็นทุกข์ โทมนัสต่อไป เมื่อตายังไม่หลับ อายตนะอื่น ๆ มีหูเป็นต้น ก็มีนัยเดียวกันดังได้อธิบายมาแล้วข้างต้นตอนว่าด้วยอายตนะ ๖ ฉะนั้น ในที่นี้จะไม่อธิบายอีก แต่จะอธิบายเฉพาะวิธีสำหรับต่อสู้กับข้าศึก (อารมณ์หรือกิเลส) ที่มันจะรุกรบเข้ามาทางทวารทั้ง ๖ ต่อไป เพื่อให้เชื่อมกับขันธ์ ๕ อันเปรียบเสมือนสนามยุทธดังได้พูดค้างไว้ ที่พูดค้างไว้นั้น ได้พูดแต่เฉพาะสนามยุทธเท่านั้น ยังไม่ได้พูดถึงยุทธวิธี

เลย ฉะนั้น ต่อไปนี้จะแสดงยุทธวิธีอันจะมีขึ้นในสมรภูมินั้นต่อไป ใครจะแพ้ใครจะชนะ ขอท่านผู้อ่านจงติดตามดูลวดลายของคู่ต่อสู้ต่อไป

การต่อสู้อายตนะข้าศึก

อายตนะทั้ง ๖ เมื่อใครได้มาเป็นสมบัติของตนครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว ไม่วิกลวิการ จึงนับว่าเป็นลาภของผู้นั้นแล้ว เพราะมันเป็นทรัพย์ภายในอันมีคุณค่ามหาศาล ยากที่จะหาเปลี่ยนซื้อขายกันในตลาดได้ ทรัพย์ทั้งหลายภายนอกจะมีมากน้อยสักเท่าไร และจะมีคุณค่าให้สำเร็จประโยชน์ได้ทุกประการก็ตาม หากขาดทรัพย์ภายในเหล่านี้แล้ว ก็จะไม่สำเร็จประโยชน์อะไรเท่าไรนัก

อนึ่ง ทรัพย์ภายในทั้ง ๖ กองนี้ มีแล้วใช้ได้ไม่รู้จักหมดสิ้นตลอดวันตาย เป็นแก้วสารพัดนึก ให้สำเร็จความปรารถนาได้ทุกเมื่อโดยไม่ต้องลงทุน หรือหากจะลงทุนบ้างเล็กน้อย แต่ได้ผลล้นค่าเหมือนกับได้ทรัพย์สมบัติ ๖ กองอย่างน่าภูมิใจด้วย หากใครเกิดมาในโลกนี้แล้วไม่ได้สมบัติ ๖ กองนี้ หรือได้แต่ไม่ครบถ้วนก็เท่ากับเป็นคนอาภัพในโลกนี้เสียแล้ว สมบัติ ๖ กองนี้เป็นของผู้ที่เกิดมาในกามโลก มีขันธ์ ๕ โดยเฉพาะ อารมณ์ ๕ ที่เกิดทาง ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย ได้แก่ รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ บัญญัติธรรมเรียกว่ากามคุณ ๕ เพราะผู้ที่ได้ประสบอารมณ์ ๕ นี้แล้ว ชอบใจ ดีใจ ติดใจ เข้าไปฝังแน่นอยู่ในใจ เห็นเป็นคุณทั้งหมด หากจะเห็นโทษของมันอยู่บ้างบางกรณีแต่ก็ยากนักที่จะเอาโทษนั้นมาลบล้างคุณของมัน ฉะนั้น เหมาะสมแล้วที่เรียกว่า กามคุณ

ปุถุชนผู้เยาว์ปัญญา เมื่อได้ประสบอารมณ์ทั้ง ๕ นั้นก็หวานฉ่ำเหมือนแมลงวันหลงใหลน้ำผึ้ง ติดทั้งรสและกลิ่น จะบินหนีก็เสียดาย ผลที่สุดคลุกเคล้าเอาตัวไปจมอยู่ในนั้น กามคุณเป็นหลุมฝังปุถุชนผู้เยาว์ปัญญา โดยความสมัครใจของแต่ละบุคคลโดยแท้ โลกที่มีธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ บริบูรณ์ท่านเรียกว่า กามโลก ทุก ๆ คนที่ยังพากันสร้างบารมีอยู่ จำต้องเวียนว่ายมาเกิดในกามโลกนี้จนได้ เพราะกามโลกสมบูรณ์ด้วยประการทั้งปวง จึงทำให้ปุถุชนผู้เยาว์ปัญญาหลงใหลว่า เกิดมาได้รับความสุขพอแล้ว แม้แต่พระพุทธเจ้าหรือพระอริยสาวกทั้งหลาย ก่อนที่ท่านจะสำเร็จเป็นพระอริยะ ท่านต้องเกิดมาในกามโลกนี้ อันเป็นผลวิบากผลกรรมของท่านในอดีตชาติ

กามโลกนี้ นับเป็นสมรภูมิอย่างดีที่สุด ของท่านผู้ที่จะได้เป็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย มรรค ปฏิปทา สมถะ ฌาน สมาธิ สมาบัติ วิปัสสนา อันเป็นหนทางที่จะให้ถึง

ความเป็นพระอริยเจ้า ก็จำต้องมายืมสถานที่คือกามโลกนี้ เป็นที่บำเพ็ญ เจริญให้ครบถ้วนบริบูรณ์ ถ้าจะพูดให้สั้น ๆ แล้วก็เรียกว่า ผู้พ้นจากกามโลกนี้ได้ ก็ต้องเกิดมาหรือมาศึกษาในกามโลกนี้ ให้เห็นคุณและโทษชัดแจ้งด้วยปัญญาอันแยบคาย ด้วยตนเองเสียก่อน จึงจะเรียกว่ารู้แจ้งซึ่งโลก แล้วจึงหนีจากโลกนี้ได้โดยชอบธรรม ถึงรูปโลกและอรูปโลกก็เหมือนกัน ฉะนั้น ท่านเหล่านั้นเกิดขึ้นมาในกามโลกนี้แล้ว ด้วยบุญญาบารมีที่ท่านได้สะสมมานานแสนนาน แทนที่ท่านจะหลงเพลิดเพลินมัวเมาในกามโลกทั้งหลายดังปุถุชนธรรมดาทั่ว ๆ ไป ท่านเลยเห็นตรงกันข้าม

อายตนะทั้ง ๖ มีไว้ใช้ เพื่อให้เกิดความสุขแก่ปุถุชนก็จริงแล แต่ท่านผู้มีบารมีที่ได้บำเพ็ญมาสมควรที่จะได้ตรัสรู้ ท่านแลเห็นตรงกันข้าม คือเห็นว่าที่แท้นั้นมันเป็นบ่อเกิดของอารมณ์นำเอาความทุกข์มาให้ เช่น ตาเห็นรูปสวย ๆ แล้วก็ชอบใจ อยากได้มาเป็นของตัว ก็เป็นทุกข์เพราะอยากได้ การพยายามที่จะให้ได้มาก็เป็นทุกข์ ได้มาแล้วก็ต้องเป็นทุกข์ เพราะต้องบริหาร หากรูปนั้นเสื่อมสูญหรือฉิบหายไปโดยธรรมดาของมันอย่างนั้นก็ตาม แต่ใจเราฝ่าฝืนไม่อยากให้มันเป็นอย่างนั้นก็เป็นทุกข์ ถ้าไม่ชอบใจเกลียดน้ำหน้าไม่ปรารถนาจะเห็นก็เป็นทุกข์ เมื่อยังมีการเห็นเช่นนั้นอยู่ก็เป็นทุกข์ เมื่อระลึกถึงรูปนั้นที่หายไปแล้วก็ยังเป็นทุกข์อยู่อีก อายตนะอื่น ๆ นอกนี้ มีหูเป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน เรื่องนี้พระพุทธองค์ได้เคยประสบการณ์มาด้วยพระองค์เองจนเห็นโทษแล้วทรงสละทุกสิ่งทุกอย่างออกบวชบำเพ็ญทางใจ (คือต่อสู้กับอารมณ์) จนได้สำเร็จพระโพธิญาณ พระองค์จึงนำเอาประสบการณ์และหลักยุทธวิธีที่พระองค์ทรงใช้ได้ผลมาแล้ว นำมาสั่งสอนเหล่าศาสนิกชนต่อมา หลักคำสอนของพระองค์ ตั้งต้นแต่อนุปุพพิกถา มีนิทานเป็นต้น ล้วนแต่เป็นหลักยุทธวิธีเป็นขั้น ๆ ไป ทานต่อสู้กับอะไร? ทานต่อสู้กับความตระหนี่เห็นแก่ตัว บางทีใจเป็นบุญกุศล อยากทำทานอยู่ แต่อีกใจหนึ่งคิดห่วงหน้าห่วงหลัง กลัวจะขาดแคลน หรือไม่เมื่อให้ทานไปแล้ว กลัวทรัพย์ที่มีอยู่จะไม่ครบจำนวนดังนี้ เป็นต้น

ศีล ต่อสู้กับความเสียดาย ความสนุกเพลิดเพลิน อันเป็นโลกีย์ที่เคยได้ประสบมาแล้วและเห็นแก่ตัวเหมือนกัน เมื่อผู้มาต่อสู้ทั้งสองทัพนี้จนพ่ายแพ้ไปแล้วจะเห็นกิเลสเหล่านั้นเป็นของน้อยนิดเดียว ไม่มีกำลังอันน่ากลัวอะไรเลย แล้วจะเห็นความสุขอันยิ่งใหญ่ในชัยชนะนั้น จนจิตใจกล้าหาญ มีความร่าเริงอิ่มใจเป็นอย่างยิ่ง เรียกว่าอานิสังสกถา คำสอนของพระองค์สอนไว้ว่า ชนะขั้นนี้ยังไม่เป็นการชนะเด็ดขาด เพราะเป็นการชนะข้าศึกภายนอก ยังอาจกลับกลอกได้ เพราะใจยังไปยินดีกับความสุขในกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นอานิสงส์ของทาน ศีล เท่านั้น กาม

คุณ ๕ เป็นความสุขที่เจือไปด้วยทุกข์ สำหรับหลอกลวงบุคคลที่มีปัญญาเยาว์ให้หลงติดอยู่ เหมือนกับปลากำลังหิวอาหาร หลงเข้าไปฮุบเอาเหยื่อที่เขาทำหุ้มเบ็ดเอาไว้ ฉะนั้น แล้วท่านสอนให้ต่อสู้กับความหลงผิด ติดสุขในกาม อย่าเห็นแก่ความหิวในเหยื่อนั้น โทษจะถึงแก่ความตายในภายหลัง เรียกว่า กามาทีนพโทษ

เมื่อมีผู้พิจารณาเห็นโทษในกามคุณ ๕ ว่าเป็นเหมือนยาเสพติด เบื่อหน่ายคลายได้ ใจพ้นจากอามิส เป็นอิสระสุขอยู่แต่ผู้เดียว เรียกว่า เนกขัมมะ แต่ยุทธวิธีว่าด้วยอายตนะ ซึ่งจะอธิบายต่อไป เป็นยุทธวิธีอย่างละเอียด ต้องต่อสู้กันอย่างเอาเป็นเอาตายกันจริง ๆ และสามารถก้าวขึ้นสู่วิปัสสนาญาณทัสสนะได้ (คือ มรรค ผล นิพพาน)

ท่านผู้อ่านทั้งหลาย เป็นที่น่าอัศจรรย์ไหม พระพุทธองค์อุบัติขึ้นมาในกามภพ เป็นอยู่ในกามภูมิ แวดล้อมด้วยกามคุณ ๕ ยั่วยวนแล้วด้วยกามกิเลสเหมือน ๆ กับปุถุชนคนเราทั้งหลาย แต่พระองค์เห็นโทษในกามทั้งหลาย จึงทรงแสวงหาอุบายหนีเอาตนรอด จนเป็นยอดของบุคคลผู้นำทั้งหลาย โดยไม่มีใครเป็นครูอาจารย์ แต่รู้แจ้งด้วยพระองค์เอง ฉะนั้น พระอานนท์เถระจึงชมเชยพระองค์ว่า “เป็นที่น่าอัศจรรย์หนอพระพุทธองค์ตรัสรู้ในโอกาส” อธิบายว่า พระพุทธองค์ทรงอุบัติขึ้นมาในกามภพ แต่ไม่หลงติดในกามภพ ถึงจะแวดล้อมไปด้วยกามคุณ ๕ แต่พระองค์ก็มิได้หลงใหลไปด้วย ถึงจะอุบัติมาในกามภูมิ แต่พระองค์ก็มิได้จมอยู่ในกามภูมินั้น รู้เท่าเข้าใจเห็นแจ้งชัดจริง ทั้งคุณและโทษ พร้อมทั้งอุบายหนีพ้นจากมันเสียจนได้ด้วยใจด้วยปัญญาอันเฉียบแหลมของพระองค์เอง

อายตนะทั้ง ๖ ถึงแม้จะเป็นบ่อเกิดกองบุญ ของผู้ที่ยังปรารถนากามภพอยู่ก็จริง แต่เห็นโทษในกามภพแล้ว ผลของบุญหรืออานิสงส์ของบุญนั้นกลับเป็นเรื่องผูกมัดจิตใจของผู้ต้องการพ้นจากกามไป เปรียบเหมือนสมบัติทั้งหลาย ย่อมเป็นที่ปรารถนาแต่เฉพาะผู้ที่ต้องการเท่านั้น ส่วนผู้ที่ไม่ต้องการแล้ว แม้จะถูกคนหาว่าบ้าก็ตาม เขาผู้นั้นก็ยอมสละเพื่อเนกขัมมะ ฉะนั้น อายตนะทั้ง ๖ มี ตา เป็นต้น มิใช่เป็นบ่อเกิดแต่กิเลสที่เป็นของหยาบ ๆ เท่านั้น ผลกุศลที่เกิดจากอายตนะทั้ง ๖ ก็จัดเป็นกิเลสของผู้เห็นโทษในกามด้วย เช่น ผู้ออกบวช ก็เห็นโทษในกาม ตามนามบัญญัติ “เนกขัมมะ” อยู่แล้ว

สรุปแล้ว สรรพกิเลสทั้งหลายย่อมเกิดขึ้น ณ ทวารทั้ง ๖ นี้ทั้งนั้น ในอาทิตตปริยายสูตร ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ชฎิล ๓ พี่น้อง พร้อมทั้งบริวาร ผู้บูชาไฟเพื่อปรารถนากามสุข ว่าอายตนะ มี ตา เป็นต้น เป็นของร้อน ร้อนเพราะไฟ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ท่านผู้อ่านบางท่านอาจสงสัยว่า ถ้าอายตนะทั้งหลายมี ตา เป็นต้น เป็นของร้อน

แล้วไฉนมนุษย์เราทั้งหลายจึงเป็นคนอยู่ได้ ทำไมไฟคือกิเลสราคะจึงไม่ไหม้ตายหมด พูดไปก็เหมือนอายตนะทั้งหลาย มีตา เป็นต้น จะไม่มีประโยชน์ให้คุณเสียบ้างเลย หากมีผู้คิดเห็นไปเช่นนั้น ก็เป็นที่น่าเห็นใจ ปลาที่เกิดในน้ำจืด จะไปอยู่ในน้ำเค็มย่อมไม่ได้ สัตว์บางชนิดเกิดในน้ำร้อน แต่มันก็อยู่ได้ ไม่ตาย หนอนเกิดในที่สกปรกและเหม็นคลุ้ง มันก็เพลินสนุกอยู่ได้ ไม่เห็นมีอะไรแปลก ไฟมิใช่จะให้แต่โทษอย่างเดียว คุณของไฟก็มี คุณและโทษเป็นบทรำพันแต่ละทัศนะของบุคคลเท่านั้น

อายตนะ ๖ มีตา เป็นต้น ผู้ที่เกิดมาไม่ครบบริบูรณ์ ทางศาสนาถือว่าเป็นกรรมเก่าของผู้นั้น คนพิการแม้จะบวชในพระพุทธศาสนาพระวินัยบัญญัติห้าม สมจริงตามนั้น โลกอันนี้เป็นที่น่าอยู่น่าชมสนุกสนาน ก็เพราะมีอายตนะทั้ง ๖ นี้เอง หากขาดอายตนะอันใดอันหนึ่งไปเสียแล้ว ก็เรียกได้ว่าความสุขในโลกนี้ไม่สมบูรณ์ ก็แสดงให้เห็นชัดอยู่แล้วว่า อายตนะทั้ง ๖ แต่ละอย่าง มีความสำคัญและคุณประโยชน์มากแก่ความเป็นอยู่ของผู้เกิดมาสักเพียงไร เกจิอาจารย์บางท่านยังแสดงอายตนะทั้ง ๖ เทียบกับสวรรค์ ๖ ชั้นอีกด้วย สมจริงดังที่ท่านว่าอีกเหมือนกัน เพราะท่านพูดต้นเหตุอายตนะทั้ง ๖ เป็นบ่อเกิดของกามาพจรกุศลทั้งหลาย หรือผู้มีอายตนะทั้ง ๖ แล้วก็เหมือนกับได้ทิพย์สมบัติ ฉะนั้น ที่ท่านแสดงไว้ในอาทิตตปริยายสูตรว่า อายตนะเป็นของร้อน ท่านหมายเอาอายตนะทั้งหลาย มี ตา เป็นต้น สัมผัสกับรูปแล้ววิญญาณอาศัยของสองอย่างนั้นเกิดขึ้น ว่าเป็นของร้อน แล้วพระองค์ทรงจำแนกออกไปว่า ร้อนเพราะอะไร ร้อนเพราะมีเชื้อเดิมอยู่แล้ว ได้แก่ ราคะ ความกำหนัดย้อมใจ ๑ โทสะ ความโกรธขึ้งเคียด ๑ โมหะ ความหลงไม่รู้เท่าเข้าใจในเหตุผลสิ่งนั้น ๆ ๑ ของสามอย่างนี้เป็นต้นเหตุให้เกิดความร้อน อายตนะอื่น ๆ นอกจากนี้ก็เช่นเดียวกัน ถ้าสิ่งทั้งสามอย่างนี้เป็นเชื้ออยู่แล้ว หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นถูกรส กายถูกต้องสัมผัส ใจคิดไปในอารมณ์ต่าง ๆ ย่อมร้อนเหมือนกันทั้งนั้น ความจริงอายตนะทั้ง ๖ มิใช่เป็นของร้อนอะไรเลย อายตนะก็เป็นอายตนะอยู่ดี ๆ นี่เอง ถ้าอายตนะ ๖ เป็นไฟหมดแล้ว ตนตัวของคนเราทั้งหมด ก็เป็นเชื้อที่จะให้ไฟไหม้ไปหมดแล้วแต่นาน หรือไม่ก็เป็นนรกตลอดกาลเท่านั้นเอง ที่ว่าเป็นของร้อนเพราะมันมีเชื้อไฟสามอย่าง ดังอธิบายมาแล้วอยู่ในนั้น หรือไม่ก็อยู่ในอายตนะภายนอกทั้ง ๖ มี รูป เป็นต้น เปรียบเหมือนไม้แห้งสองอันเอามาสีกันเข้า จึงเกิดไฟขึ้นมาฉะนั้น ถ้าไม่เอามาสีกัน ถึงแม้จะมีเชื้อไฟอยู่ในตัวไฟก็ไม่อาจเกิดขึ้นมาได้ ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้ระวังสังวร เมื่อตาเห็นรูปก็อย่าให้กระทบแรง ได้แก่ให้มีสติรู้ตัวอยู่เสมอว่า ตาก็มีเชื้อไฟอยู่ในตัว รูปก็มีเชื้อไฟอยู่ในตัว และก็ให้ระวังใจว่า ราคะเกิดที่ใจนี้ โทสะก็เกิดที่ใจนี้ โมหะก็เกิดที่ใจนี้ ทั้งสาม

อย่างนี้ล้วนแต่เป็นของร้อนทั้งนั้น คนที่รู้จักของร้อน และเคยได้ประสบความร้อนมาด้วยตนเองก่อนแล้ว เมื่อมีผู้รู้เรื่องนั้นดีกว่า ฉลาดกว่า มาแสดงโทษให้ฟัง เขาก็จะเข้าใจได้ดีและได้ความรู้ความฉลาดเพิ่มขึ้น หากเขาผู้นั้นไม่รู้จักความร้อนและโทษของความร้อน หรือไม่เคยได้ประสบความร้อนมาด้วยตนเองก่อนแล้ว ท่านผู้รู้ทั้งหลายก็ไม่ทราบว่าจะสอนให้เขาเข้าใจได้อย่างไร ท่านอุปมาความร้อนของไฟ ๓ กองนี้ไว้ว่า

อุปมาความร้อนของราคะ

ราคะ มีความร้อนเหมือนน้ำร้อน น้ำปกติเป็นของเย็น คนที่ถูกความร้อนแผดเผา ย่อมระลึกถึงน้ำหรืออาบน้ำ ไม่ก็ดื่มเพื่อระงับความร้อนกระวนกระวายเสีย แต่เมื่อน้ำกลายเป็นของร้อนไปเสีย จึงยากที่บุคคลจะรู้ได้ ตราบใดที่ความร้อนยังไม่ทันสัมผัสกับตัวด้วยตนเอง ก็ยังไม่รู้โทษของความร้อนของน้ำอยู่ตราบนั้น ความใคร่ความพอใจยินดีในกามคุณ ๕ ย่อมเป็นที่พอใจปรารถนาของผู้ยังมีความหิวอยู่ เหมือนกับผู้ถูกความร้อนแล้วระลึกถึงความหิวกระหายน้ำ ฉะนั้น เมื่อดื่มน้ำเข้าไป ความร้อนหรือความหิวกระหายนั้นก็ระงับไป ความหิวกระหายอื่นก็เกิดขึ้นมาแทน มิฉะนั้น ก็เปรียบเหมือนอสรพิษกัดแล้วมียาดี ๆ มาใส่ให้หายพิษได้ทันที แต่แล้วก็กัดอีกอยู่อย่างนั้นร่ำไป แต่ท่านผู้หมดความหิวแล้ว ย่อมไม่มีความกระหาย แม้แต่ไฟคือ ราคะ ความกำหนัดรักใคร่ ก็ไม่เข้าไปย้อมใจของท่านให้ชุ่มได้ ฉะนั้น ท่านจึงไม่มีความหิวและความอยาก แล้วอายตนะของท่านจะเป็นเหตุให้เกิดไฟ คือราคะได้อย่างไร

อุปมาความร้อนของโทสะ

โทสะ มีความร้อนเหมือนไฟไหม้ป่า ธรรมดาไฟไหม้ป่า เมื่อเผาตนเองแล้วก็ย่อมลุกลามไหม้สิ่งที่รอบ ๆ ไปไม่มีเหลือ แม้ที่สุดของแห้งและของสด จะเป็นของสะอาดหรือโสโครกก็ตาม ไฟย่อมไหม้ไม่เลือก ไฟคือโทสะนี้ก็เหมือนกัน เมื่อติดลุกขึ้นในใจของผู้ใดแล้ว ย่อมเผากายใจของตนเองให้เดือดร้อนกระวนกระวาย แล้วเผาคนอื่นให้เดือดร้อนกระวนกระวายตาม ๆ กันไป คนผู้ดี-มี-จน-มีคุณ-ไม่มีคุณ แม้บิดามารดาผู้บังเกิดเกล้า ไฟคือโทสะย่อมเผาไม่เลือก ไม่ว่าไฟป่าหรือไฟบ้าน เมื่อมันลุกลามขึ้นมาแล้ว ใคร ๆ เห็นเข้าย่อมกลัวทั้งนั้น กิ้งก่า กิ้งกือ ตั๊กแตน แมลงต่าง ๆ เห็น

เข้าต่างก็วิ่งหนีหัวซุกหัวซุนเพื่อเอาตัวรอดทั้งนั้น มนุษย์เราได้สมัญญานามว่า เป็นผู้มีปัญญา มีใจสูง แต่ก็อดที่จะเอาไฟคือโทสะ มาเผากายใจของตนเองไม่ได้ นามบัญญัติที่ว่ามนุษย์นั้นมีความหมายอะไร อยู่ที่ตรงไหนกันแน่ หรือเป็นเพียงมนุษย์ปลอม ๆ เปล่า ๆ เท่านั้นหรือ....?

อุปมาความร้อนของโมหะ

โมหะ มีความร้อนเปรียบเหมือนไฟไหม้แกลบ ไฟไหม้แกลบ ใคร ๆ ก็ทราบดีอยู่แล้วว่ามีเถ้าปกคลุมอยู่ข้างบน แต่ข้างใต้ร้อนระอุไม่แพ้ไฟอื่น ๆ เลย นาน ๆ ถ้ามีผู้ไปเขี่ยเถ้า ประกายก็จะปรากฏออกมาแต่ละครั้ง แล้วก็ค่อย ๆ สงบลงไป แล้วร้อนกรุ่นอยู่ภายในตามเดิม ความร้อนของผู้มีนิสัยเป็นโมหะจริตก็เช่นนั้นเหมือนกัน อารมณ์อันใดเกิดขึ้นในจิตใจ ระร้อนแสนร้อน ก็ไม่ค่อยจะแสดงอาการออกมาภายนอก แต่มิใช่เพราะความไม่รู้เท่าเข้าใจในอารมณ์นั้น ๆ ตามเป็นจริง แล้วปล่อยวางได้ ความร้อนมีอยู่ แต่ไม่ทราบว่าจะแก้ไขความร้อนด้วยอุบายใด มันมีแต่ความร้อนจนตันตื้นไปหมด ไม่ว่าจะอยู่ในท่าไหน ทำให้มันงงไปทั้งนั้น หรือที่ว่ามืดแปดด้าน ไม่มองเห็นช่องสว่างเอาเสียเลย เรื่องนี้พูดไม่ถูก ถ้าใครได้ประสบการณ์ด้วยตนเองแล้วจึงจะได้รู้จักยิ่งกว่าคนอื่นเล่าให้ฟัง

นี่พูดถึงลักษณะไฟคือโมหะ แต่ลักษณะของโมหะที่แท้ ท่านแสดงไว้ในที่ต่าง ๆ ว่าไม่รู้อริยสัจ ๔ ไม่รู้ปฏิจจสมุปบาท ไม่รู้อดีต ไม่รู้อนาคต ไม่รู้ปัจจุบัน ไม่รู้ทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนั้นด้วย ไม่รู้ทั้งที่จะทำให้หมดกิเลสสิ้นทุกข์ทั้งปวงด้วย เรียกว่า โมหะ ความจริงโมหะมิใช่ไม่รู้อะไรทั้งหมดโดยเฉพาะความร้อน โมหะก็ยังรู้ว่าร้อนอยู่ และเหตุให้เกิดความร้อนก็รู้อยู่เหมือนกัน แต่ไม่ยอมละเหตุนั้น ๆ เรียกว่า “รู้แล้วไม่ยอมละ” ยิ่งเกิดมานะ เพิ่มกิเลสขึ้นมาอีก ความจริงโมหะนี้ย่อมมีแก่สามัญชนทั่ว ๆ ไป ตลอดถึงพระเสขะ มีพระอนาคามีเป็นที่สุด ก็ยังเหลืออยู่ ต่างแต่ว่าใครจะมีมากน้อยกว่ากันเท่านั้น ใครมีมาก ความร้อนและทุกข์ก็มีมาก ใครมีน้อย ความร้อนและทุกข์ก็น้อย

อายตนะ เป็นบ่อเกิดของอารมณ์ทั้งดีและไม่ดี ใจเป็นผู้รับอารมณ์ ถ้าดีก็ชอบใจติดใจ ถ้าไม่ดีก็ไม่ชอบใจ เสียใจ วิสัยของปุถุชนย่อมเป็นอยู่อย่างนั้น ผู้เห็นโทษของอารมณ์ว่าเป็นเหตุนำมาซึ่งความทุกข์ ดังนี้แล้ว ย่อมตั้งสติสังวรในอายตนะนั้น ๆ โดยยึดอุดมคติว่า “อารมณ์ที่เข้ามาทางอายตนะทั้ง ๖ เป็นเครื่องทำลายความสุขสงบของ

จิตอย่างยิ่ง แล้วตั้งสติระวังสังวรในอายตนะนั้น ๆ ต่อไป เพื่อความเกษมสุขอันปราศจากอามิส นี่เป็นทางเอกทางเดียวเท่านั้นที่จะนำผู้ประพฤติปฏิบัติตามให้ถึงนิรามิสสุขได้” นอกจากนี้แล้วไม่มีหวัง สมดังพระพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ทรงสอนพระภิกษุ ๕ รูป ที่ต่างก็พากันระวังสังวรอายตนะทั้ง ๖ มีตาเป็นต้น แล้วเห็นอำนาจประโยชน์ว่าที่ตนทำนั้นถูกต้องดีแล้ว และนำความสุขมาให้สมดังประสงค์ โดยสรุปใจความได้ว่า “ภิกษุสำรวมแต่ละทวาร ย่อมยังคุณประโยชน์ให้สำเร็จได้ทั้งนั้น ภิกษุผู้สำรวมแล้วในทวารทั้ง ๖ ย่อมพ้นทุกข์ได้” ดังนี้

เนื่องจากไฟสามกอง อันเป็นข้าศึก ซึ่งเกิดติดอยู่กับตัวตลอดกาล จึงเป็นของลำบาก ยากที่จะไม่ให้ไฟนั้นร้อนถึงตัวได้ ผู้ที่คลุกอยู่กับไฟ แต่ไม่ร้อนมาถึงตัวได้ จึงนับว่าเป็นบุคคลที่น่าอัศจรรย์อย่างยอดเยี่ยม เราท่านทั้งหลายโดยเฉพาะผู้ที่ออกบวชแล้ว หรือผู้ที่เห็นโทษในกามทั้งหลาย โดยได้นามสมัญญาว่า **เนกฺขมฺม** ขอได้ติดตามยุทธวิธีซึ่งจะได้อธิบายต่อไปนี้ดูว่า เมื่อทำตามแล้วจะได้คุณประโยชน์สมจริงหรือไม่ โดยยึดเอาอุดมคติดังกล่าวมาแล้วข้างต้นเป็นที่ตั้ง ทั้งที่ผู้ออกบวชและไม่ออกบวชหากยังไม่เห็นโทษในกามคุณ ๕ อยู่แล้ว ก็ไม่ทราบว่าจะไปต่อสู้กับใคร เพื่อประโยชน์อันใด เพราะไฟสามกองดังกล่าวมาแล้วย่อมเกิดขึ้น ณ ที่อายตนะ ๖ อันมีอยู่ในตัวของเราท่านทุกคนนี้เอง ผู้ไม่เคยทำจิตของตนให้สงบก็ไม่ทราบว่าความสงบเกิดจากความไม่สงบได้อย่างไร จึงเป็นที่น่าเสียดาย จะเห็นได้แต่ความเพลิดเพลินของจิตอันหลงระเริงสนุกเฮฮาไปตามอารมณ์ที่ตนชอบใจเท่านั้นว่าเป็นความสุขอย่างยิ่ง เหมือนกับปลาผู้ไม่รู้เรื่องของความสนุกสนาน ที่มีอยู่ในป่าเถื่อนดงดอน อันเต่าผู้เป็นสหายเห็นแล้วนำมาเล่าสู่ฟัง ฉะนั้น เป็นเช่นนี้ก็จะไม่มีฉันทะ ความพอใจในอันที่จะระวังสังวรในอายตนะ ๖ ต่อไป ผู้ที่ได้ฝึกฝนอบรมจิตให้เข้าถึงความสงบอันปราศจากอามิสได้แล้วย่อมเห็นภัยในอารมณ์ที่เกิดจากอายตนะ เหมือนข้าศึกที่น่ากลัวฉะนั้น

ชั้นสูงจากสวรรค์ลงมา ต่ำตั้งแต่นรกขึ้นไป เป็นภูมิที่อยู่ของกามาพจรสัตว์ผู้ล่องลอยอยู่ในกามคุณ ๕ มนุษย์เราเกิดมาด้วยอำนาจวิบากของกามาพจรกุศล จึงต้องวุ่นอยู่กับกลิ่นคือกามารมณ์ อายตนะทั้ง ๖ จึงรับหน้าที่รับเอาอารมณ์ขนาดหนักอยู่ตลอดเวลา ถึงแม้ว่าจะเห็นโทษเป็นของความวุ่นวายนำมาซึ่งความเดือดร้อน แต่ก็จะต้องรับวิบากไปตามกาล เพราะได้ตกอยู่ในห้วงของกรรมแล้ว ผู้เห็นโทษเท่านั้นจึงคิดที่จะต่อสู้เอาชนะมันได้แล้วดำเนินตามแนวที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า “ให้ตั้งสติระวังอย่าให้หลงใหลไปตามกระแสของอารมณ์ทั้ง ๖ เพราะทวารทั้ง ๖ จำต้องใช้มันอยู่ตลอดเวลา” ตาที่เห็นรูปก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากกามาพจรกุศล ฉะนั้น อารมณ์ที่

เกิดขึ้นจากสัมผัสของสองอย่างนั้นจึงต้องเป็นอารมณ์ของกามาพจรไปด้วย คือมียินดี ยินร้าย ชอบใจ และไม่ชอบใจ แล้วไฟสามกองคือ ราคะ ความรักใคร่ชอบใจ โทสะ ความไม่พอใจขึ้งโกรธคับแค้นแน่นอุรา โมหะ ความหลงมัวเมาเข้าใจผิดในอารมณ์นั้น ๆ แล้วเข้าไปยึดถือเอามาเป็นตน เป็นของตน ก็เข้ามารุมเผา กายใจของตนให้เร่าร้อน เป็นทุกข์ หูและเสียง จมูกและกลิ่น ลิ้นและรส กายและสัมผัส ใจและธรรมารมณ์ทั้ง ๕ นี้ก็มีอาการเช่นเดียวกัน แล้วบางทีก็ใช้พร้อม ๆ กันทั้ง ๖ ทวารก็มี บางทีใช้เพียง ๒-๓-๔-๕ บ้าง สุดแล้วแต่กรณี ตลอดยี่สิบสี่ชั่วโมง หากคนนั้นมีอายุ ๕๐-๖๐-๗๐ ปีขึ้นไปล่ะ ! ลองคิดดูว่าความเร่าร้อนเป็นทุกข์ของเขานั้นจะมีมากน้อยเพียงไร บางคนอาจสงสัยว่าอายตนะนี้ นอนหลับแล้วไม่ต้องใช้ ขอเฉลยไว้ ณ ที่นี่เลยว่าต้องใช้มโนทวาร คือใจมีอายตนะครบถ้วนอยู่แล้ว เรียกว่า “อายตนะภายใน” มันทำงานอยู่ตลอดเวลาเหมือนกัน กายพักผ่อนหลับนอนแล้วใจไม่หลับ ที่เรียกว่าฝัน แล้วในฝันนั้นมันมีขันธ์ ๕ อายตนะครบบริบูรณ์เลย แต่ที่ในฝันนั้นเล่า เพราะสัญญานามธรรมไม่ร่วมทำงานด้วย แท้จริงใจนี้ไม่มีการพักผ่อนหลับนอนเลย ใจจะพักทำงานได้ก็ต่อเมื่อได้อบรมกัมมัฏฐานโดยถูกต้อง แล้วเข้าถึงฌาน (คือภวังคจิต) ถ้าจะพูดให้ชัด ภวังคจิตก็ยังไม่ชื่อว่า “จิตพักโดยสมบูรณ์” ต้องเข้าถึงนิโรธสมาบัติ ดับความรู้สึกสำนึกคิดทั้งหมด แม้แต่ลมหายใจก็ไม่ปรากฏ” เพราะภวังค์เป็นแต่หยุดงานอันเกี่ยวข้องด้วยอารมณ์หรืออายตนะภายนอกเท่านั้น ส่วนอายตนะภายในซึ่งเกิดกับดับพร้อมอยู่ ณ ที่ใจโดยเฉพาะแล้วหาได้หยุดไม่ ยังคงทำงานอยู่ตามเดิม แต่มันเป็นงานละเอียดเฉพาะส่วนตัว ถ้าจะเปรียบแล้วเหมือนกับเราหยุดรับงานอื่น ๆ มีงานรับแขกเป็นต้น แล้วเข้าห้องเขียนหนังสือฉะนั้น ผู้ที่ไม่ระวังสังวรในอายตนะทั้งหลาย จึงต้องได้รับความเดือดร้อนเป็นทุกข์มาก เพราะอารมณ์มาก มีทั้งดีและชั่ว ผู้มาพิจารณาเห็นโทษแล้วจึงต้องระวังสังวรในอายตนะทั้งหลาย เพื่อมิให้ใจหลงใหลไปในอารมณ์ต่าง ๆ ฉะนั้น งานนั้นจึงต้องระวังสติและปัญญาอันแยบคายฉลาดแหลมลึก และความกล้าหาญอดทนจึงจะเอาชนะอารมณ์ได้ เช่น ตาเห็นรูป ธรรมดาใคร ๆ ก็ต้องดูแต่ที่สวย ๆ เพื่อให้เกิดความเพลิดเพลินเจริญตาเจริญใจ ซึ่งกามสัตว์ทั่ว ๆ ไปปรารถนาอยู่แล้ว แต่ผู้เห็นโทษแล้วกลับเห็นความเพลิดเพลินนั้น เป็นความหลงใหลไร้สาระ อย่าว่าแต่ถึงกับเพลิดเพลินเลย แม้แต่ขณะจิตที่แวบออกไปจากความเป็นหนึ่งของจิตก็เห็นเป็นภัยอันใหญ่หลวงแล้วสมกับที่ว่า “**ภยทสฺสี** ผู้มีปกติเห็นภัยและโทษมีประมาณเล็กน้อย...”

เนื่องจากกายและจิต เป็นวิบากของกามาพจรกุศล และตกอยู่ในท่ามกลางของกามภูมิดังกล่าวแล้ว ฉะนั้น จิตจึงมักตกไปตามอารมณ์ได้ง่าย ผู้เห็นโทษจะต้องใช้

อุบายให้ตรงกันข้าม เห็นตามเป็นจริงว่า รูปสักแต่ว่าธาตุ ๔ หรือขันธ์ ๕ หรือเห็นเป็นอสุภของไม่งาม ไม่เที่ยงแท้แน่นอน เป็นทุกข์ เป็นของสูญเปล่า หาแก่นสารไม่ได้ เป็นต้น เมื่อพิจารณาแน่ชัดในใจด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า ที่เห็นเป็นคนเป็นมนุษย์ บุรุษชายหญิง สวยไม่สวย น่ารักน่าเกลียดนั้น แท้จริงมันเป็นความหลงเข้าใจผิดต่างหาก หาได้เป็นไปตามนั้นไม่ ผู้มีปัญญามาพิจารณาอย่างนี้เรียกว่า ผู้ตื่นจากหลับหรือความหลง จึงตรงกับคำว่า **เนกฺขมฺม** โดยแท้

ท่านผู้อ่านทั้งหลาย อารมณ์ที่เข้ามาทางทวาร ๖ เปรียบเหมือนข้าศึกที่ตีวงล้อมเราอยู่ทั้ง ๖ ทิศ หมายจะพิชิตแย่งเอาอิสระความสงบสุขของเราให้จงได้ หากเราประมาท หวังได้เป็นทาสของมันอย่างแน่นอน เราผู้หวังจะเอาชนะมัน ต้องใช้ศรัทธาพละเป็นทัพหน้า วิริยะเป็นกองเสบียง สติเป็นแม่ทัพ สมาธิเป็นกองหลวง ปัญญาเป็นอาวุธ เข้าต่อสู้ที่กายยุทธสนาม ณ ที่กว้างศอก ยาววา หนาคืบ ด้วยความกล้าหาญชาญชัย เหมือนดังที่พระบรมครูของเราได้พิชิตมาแล้วแต่ปุพพกาลโน้น ใจของเราเป็นผู้หลงผิดติดสมบัติ จึงเป็นข้าศึกแก่ตัวเอง เมื่อใจหลง ใจก็แก้ความหลงของตัวเอง ไส้เกิดเป็นหนอนบ่อนทำลายความสงบสุขของตนเอง จึงต้องใช้ความพยายามระวังสังวรในทวารทั้ง ๖ อย่างยิ่ง โดยพิจารณาในเมื่อตาเห็นรูป เป็นต้น ให้เห็นเป็นไตรลักษณะคือเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นของสูญเปล่า หาสาระไม่ได้ ถึงจะใช้สัญญาพิจารณาอยู่อย่างนั้นก็ตาม เมื่อเราตั้งสติพิจารณาอยู่อย่างนี้ไม่ประมาท โดยคิดว่าทางนี้เป็นทางแก้ความหลงได้โดยส่วนเดียว อาศัยความไม่ประมาทนั้น สัญญาที่พิจารณาโดยอนุโลมปฏิโลมนั้นก็จะกลับเป็นปัญญาเห็นชัดแจ้งตามเป็นจริงขึ้นมาได้ ทำให้ความหลงที่ติดสมมติเดิมนั้นหมดสิ้นไป เท่านี้ก็ได้ชื่อว่าเราเอาชนะความหลงในขั้นต้นได้แล้ว แต่ความชนะขั้นนี้อย่าได้เข้าใจว่าชนะแล้วจะไม่กลับแพ้อีก ข้อนั้นจะไม่สมหวังตลอดไป เพราะใจเป็นของกลับกลอกได้ง่าย อนึ่ง ข้าศึกที่เราชนะมันแล้วมันก็อยู่ในตัวเรานี่เอง ไม่ได้หนีไปไหน คนสนิทคิดขบถเป็นของทำได้ง่ายกว่าคนอื่นไกลเป็นไหน ๆ ผู้ชนะแล้วจึงไม่ควรประมาทด้วยประการทั้งปวง ให้เห็นอารมณ์ที่เข้ามาในทวารทั้ง ๖ ว่าจะเป็นภัยคุกคามความสงบสุขของใจอยู่เสมอ ในหลักปฏิบัติท่านสอนให้เจริญวสี ๕ คือให้ชำนาญในการพิจารณาเป็นอารมณ์ ไม่ว่าเป็นอารมณ์ใด ๆ ใกล้ไกล หยาบละเอียด ให้พิจารณาให้ได้ คือให้เห็นชัดเหมือนกันหมด ๑ ให้ชำนาญในการเข้าจิตคือเข้าฌานสมาธิ ให้เข้าได้ในอิริยาบถใด ๆ อยู่สถานที่ใด ๆ ก็ให้ได้ทุกขณะ ๑ ให้ชำนาญในการตั้งอยู่ของจิต คือเมื่อจิตเข้าฌานสมาธิได้แล้ว จะให้จิตนั้นตั้งอยู่ในขั้นใดภูมิใดช้านานสักเท่าใดก็ได้ตามประสงค์ ๑ ให้ชำนาญในการตรวจตราชั้นภูมิของจิตทั้ง

ตนเองและของผู้อื่น ๑ ให้ชำนาญในการถอนจิต คือเข้าฌานสมาธิ แล้วเวลาถอนออกจากนั้นมา ให้รู้จักอาการนั้น ๆ ของจิต มิใช่เวลาจะถอนปุบปับถอนออกมาเลย ๑ ผู้ชำนาญวสี ๕ นี้ ฌานสมาธิของผู้นั้นจะไม่เสื่อมเลย พระพุทธองค์ทรงตรัสย้ำว่า “ภาวิตา พหุลีกตา อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ แปลว่า ท่านทั้งหลายจงทำให้มากเจริญยิ่ง จึงจะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ เพื่อความดับทุกข์” ดังนี้ คือ พระองค์ทรงพระประสงค์ว่า ทั้งผู้ที่กำลังเจริญอยู่ก็ดี หรือผู้ที่เจริญเป็นไปแล้วก็ดี ในกัมมัฏฐาน หรือฌาน สมาธิ วิปัสสนาใด ๆ ก็ตาม ไม่ให้ประมาท จงพากันเจริญอยู่เสมอ ๆ เพราะสิ่งที่จะยั่วยวนให้เราหลงใหลมีอยู่รอบด้านในตัวของเรานี้ตลอดกาล ถ้าผู้ใดมาเห็นว่าตัวของเราทั้งหมด พร้อมด้วยสิ่งแวดล้อม ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกามคุณ ๕ จะทำอย่างไร ๆ ก็จะเอาชนะมันไม่ได้ ไปไม่พ้นแล้ว ผู้นั้นชื่อว่า “เป็นผู้ยอมแพ้แล้ว แต่ยังไม่ทันออกสู่สนาม” ถ้าผู้ใดมาเห็นว่า การรักษาอายตนะทั้ง ๖ เป็นการยุ่งยากลำบากแล้ว ผู้นั้นได้ชื่อว่า “กำลังต่อสู้กับข้าศึกอยู่ แพ้ชนะมอบไว้ให้แก่กาลเวลาในอนาคต” ถ้าผู้ใดมาเห็นว่าอายตนะทั้ง ๖ เรารู้เท่าเข้าใจตามความเป็นจริงแล้ว อารมณ์ทั้ง ๖ เราชนะมันแล้ว ผู้นั้นได้ชื่อว่า “ใกล้อวสานแห่งการแพ้ต่อข้าศึกอยู่แล้ว ความหายนะกำลังคืบคลานเข้ามาใกล้ทุกวินาที”

ธาตุ ๔ เป็นวัตถุธาตุล้วน ๆ ไม่ได้เกี่ยวด้วยจิต ขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ เป็นธาตุประสม แต่ไม่ได้จัดว่าเป็นตัวกิเลส เป็นแต่บัญญัติธรรมเท่านั้น ผู้หลงผิดคิดว่าธรรมทั้งสามกองนี้เป็นตน เป็นของตน แล้วเข้าไปยึดถือเอามาไว้เป็นอุปาทาน จึงจัดเป็นกิเลส ผู้จะกล่าวถึงโลกสามแล้วก็ต้องกล่าวอยู่ในขอบเขตของธรรมสามกองนี้ ผู้เจริญสมถะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ต้องการพ้นจากโลกสาม ก็มาตั้งต้นเริ่มขั้นแรกตรงที่ธรรมสามกองนี้ ธรรมสามกองนี้จึงเป็นทั้งโลกิยะ และที่ตั้งของโลกุตตระ ผู้มายกเอาธรรมสามกองนี้ขึ้นมาปรารภ โดยเห็นว่ามนุษย์สิงห์สาราสัตว์ซึ่งมีอยู่ในโลกนี้ นับแต่ตัวของเราเป็นต้นไป เห็นเป็นเรา เป็นของของเรา เป็นมนุษย์บุรุษชายหญิง เป็นนั่นเป็นนี่ เรียกว่า ผู้เห็นโลกเป็นเรา ผู้มาพิจารณาเห็นโลกนี้ มีตัวเรา เป็นต้น เห็นเป็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ ขันธ์ อายตนะ เท่านั้น ไม่มีอะไรทั้งหมดที่สมมติบัญญัติว่า อันนั้นเป็นนั่น เป็นนี่ เป็นแต่สมมติบัญญัติลม ๆ แล้ง ๆ ตามชอบใจของตนเท่านั้น แท้จริงสิ่งนั้นหาได้เป็นไปตามนั้นไม่ มันมีแต่บัญญัติ ธาตุ ขันธ์ อายตนะ เท่านั้น เช่น สมมติว่าผู้ชายชื่อขาว เมื่อเข้าไปตรวจตัวจริงดูแล้ว ผู้ชายจะไม่มีจริง จะมีแต่วัตถุธาตุเท่านั้น ซึ่งจะแยกออกเป็นธาตุ ขันธ์ อายตนะ ต่างหาก คำว่าชายก็มีเพศหรือลักษณะอันเป็นเครื่องหมายต่างออกจากเพศหญิงเท่านั้น คำว่าขาวก็แสดงลักษณะของธาตุดินอีก คน

อื่นแลสิ่งอื่นนอกออกไปจากตัวของเราแล้ว ก็มีนัยแสดงมาแล้วนี้ทั้งนั้น ผู้มาพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้เรียกว่า ผู้พิจารณาเห็นโลกสามตามความเป็นจริง ผู้พิจารณาเห็นเช่นนี้แล้ว เข้าไปหลงเพลิดเพลินอยู่กับความเห็นของตนนั้น เรียกว่าผู้ติดอยู่ในรูปโลก เมื่อเห็นชัดแจ้งด้วยญาณทัสนะอันชอบแล้ว จิตปล่อยว่าง เห็นเป็นสภาวธรรมตามความเป็นจริงว่า “ทุกสิ่งทุกอย่างมีความเกิดขึ้นมาแล้ว ตั้งอยู่ชั่วขณะหนึ่งแล้วก็แตกสลายไป” เป็นธรรมดา เรียกว่า ผู้รู้แจ้งโลกสาม ธาตุ ขันธ์ อายตนะ เป็นธรรมกลาง ๆ ผู้ตกอยู่ในกามโลกก็ไปดึงเอาธรรมสามกองนั้นมาเป็นอัตตา หลงใหลเพลิดเพลินไปตามธรรมสามกองนั้น จนให้เกิดกามโลกไป ผู้มาพิจารณาธรรมสามกองนั้น เห็นชัดด้วยปัญญาวิปัสสนา แต่ยังถอนความรู้ความเห็นนั้นไม่ได้ เรียกว่า ยังติดอยู่ในรูปโลก ผู้มาพิจารณาเห็นเช่นนั้นแล้ว แลเห็นว่า การที่มาชอบใจพอใจอยู่กับความรู้ความเห็นเช่นนั้นเป็นของหยาบ ปล่อยวางความจำที่ว่าชอบไม่ชอบหรือความเป็นของเฉย ๆ นั้นเสียได้ แล้วอยู่ด้วยความไม่มีอะไรทั้งหมด เรียกว่าผู้ติดอยู่ในอรูปโลก ที่เรียกว่าโลกเพราะไปติดอยู่กับความที่ว่า มีหรือไม่มี หรืออัตตาอนัตตา ท่านผู้มีปัญญามาพิจารณาเห็นโลกสาม รู้ตามความเป็นจริงดังอธิบายมาแล้ว ท่านไม่มีเข้าไปยึดถือเอาโลกสามมาเป็นอัตตาหรืออนัตตา เป็นแต่เอาโลกสามนั้นมาเป็นเครื่องวัดปัญญาของท่านว่านั่นโลกสาม นั่นเป็นปัญญา ผู้รู้เห็นตามเป็นจริง ความรู้ที่รู้จริงจะต้องรู้แล้วปล่อยวางไม่หลงเข้าไปยึดถือเอาความรู้นั้นมาเป็นอัตตาหรืออนัตตา อย่างนี้ ๆ เมื่อตรวจดูจิตของตนก็ย่อมผ่องใสสะอาดพอ ๆ กับความรู้ความสงบไม่ยิ่งไม่หย่อน เป็นความรู้ที่ปราศจากการปรุงแต่งใด ๆ ทั้งหมด แม้แต่ความจำในอดีตอนาคตตามบัญญัติก็ไม่ได้เอาใช้ในที่นั้น เมื่อเอาเทียบกับความรู้ชัดในที่นั้นแล้ว ตรงกับความจริงทุกประการ แต่มันชัดแจ้งกว่า มีรสชาติกว่า เมื่อมาตรวจดู ธาตุ ขันธ์ อายตนะ ก็เป็นจริงตามสัญญาบัญญัติอยู่อย่างนั้น มันมีสภาพเป็นอยู่อย่างนั้นตามปกติของมัน จิตของท่านจึงไม่อยู่นอกอยู่ใน และไม่ทิ้งไม่เอาสิ่งไร มันมีสภาพเป็นอยู่อย่างไร มันก็เป็นอยู่อย่างนั้นตามเคย เมื่อธาตุ ขันธ์ อายตนะ ยังเป็นอยู่ คือยังไม่แยกแตกออกจากกัน ต่างก็ทำงานตามหน้าที่ของความเป็นอยู่ของธาตุนั้น ๆ เรียกว่า ธาตุปริวัฏ ความเป็นอยู่ของขันธ์นั้น ๆ เรียกว่า ขันธวิบาก ความเป็นอยู่ของอายตนะนั้น ๆ เรียกว่า ฉฬังคุเปกขา เมื่อธรรมสามกองนี้แยกกันแล้ว ผู้รู้ผู้สำรวจรักษา ผู้พิจารณาเห็นตามเป็นจริงก็หมดหน้าที่ตาม ๆ กันไป สมมติบัญญัติก็ไม่มี คำพังเพยโบราณท่านว่า “น้ำเพียงใด ดอกบัวเพียงนั้น” ความจริงดอกบัวมันอยู่บนน้ำ สายบัวต่างหากเป็นเครื่องวัดความลึกตื้นของน้ำ พร้อม

กันนั้นน้ำก็เป็นเครื่องวัดของสายบัวไปในตัว รูปธรรม นามธรรม จิต กิเลส นิพพาน ย่อมเป็นเครื่องวัดของกันและกันฉะนั้น

ธรรมะ เป็นของละเอียดมาก ยากที่ผู้มีปัญญาทั้งหลาย จะอธิบายให้ถูกต้องถึงเนื้อแท้ของธรรมได้บริบูรณ์ แต่ถูกต้องที่สุดก็คือ เป็นผู้หวังดีต่อผู้อื่น แล้วพยายามอธิบายอรรถธรรมนั้น ๆ เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจตามความสามารถภูมิปัญญาของตน ๆ พระสัพพัญญูพุทธ และสาวกพุทธ ก็มีฐานะไม่เสมอกัน แต่ท่านเหล่านั้นก็มีปัญญาสามารถทำหน้าที่ของตนให้บรรลุตามความประสงค์ของตนได้

ผู้เขียนขอสารภาพว่า ธรรมบรรยายที่แสดงมาทั้งหมดนี้ คงอธิบายไม่ถึงความลึกซึ้งของธรรมทั้งหมดเป็นแน่

แต่ด้วยอำนาจศรัทธา ในท่านผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย จึงได้เขียนเสนอเพื่อได้นำเอาไปพิจารณา หวังว่าคงเป็นประโยชน์ไม่มากก็น้อย หากผิดพลาดคลาดเคลื่อนในอรรถธรรมข้อใด หมวดใด ขอท่านผู้รู้ทั้งหลายได้โปรดกรุณาให้คำแนะนำตักเตือนผู้เขียนด้วย จะขอขอบพระคุณในความกรุณาเป็นอย่างยิ่ง.

สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ
สงฺฆํ นมามิ